

Abdulla Oripovning Alisher Navoiy gʻazallariga bogʻlagan muxammaslari badiiyati

**Batirova Nazokat
Baxtiyorovna**

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalar universiteti, assistenti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ulugʻ mutafakkir Alisher Navoiyning Abdulla Oripov ijodiga taʼsiri masalasi oʻrganildi. Navoiyning Abdulla Oripov ijodiga adabiy taʼsiri keng qamrovli boʻlib, maqolada ushbu masalaning ayrim jihatlari kuzatiladi. Unda shoirning Navoiyga bogʻishlangan sheʼri va gʻazaliga bogʻlagan muxammasi tahlili misolida Abdulla Oripov badiiy mahoratining oʻziga xosligi muayyan darajada tadqiq etiladi. Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” devonidagi “Gʻaroyib us-sigʻar” dagi 203 gʻazali hamda “Favoyid ul-kibar” dagi 388-gʻazali tahlil qilingan.

Tahli jarayonida badiiy-tahliliy, tavsiflash usullaridan foydalanildi.

Kalit soʻzlar: Anʼana, badiiy mahorat, oʻziga xoslik, gʻazal, muxammas, gʻaroyib us-sigʻar, xazoyin ul-maoniy, favoyid ul-kibar.

Muxammas musammat turlaridan biri boʻlib, besh misrali bandlardan tarkib topuvchi sheʼr shakli hisoblanadi. Yoxud mumtoz sheʼriyatda besh misrali bandlarga muxammas deb aytiladi. Muxammas sheʼr shaklida dastlabki band misralari oʻzaro qoʻfiyalanadi (a-a-a-a-a), keyingi bandlarning oʻzaro toʻrt misrasi, oxirgi misrasi esa birinchi band bilan qoʻfiyalanadi (b-b-b-b-a, v-v-v-v-a). Muxammas izdoshlikning muhim koʻrinishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, mumtoz sheʼriyatda izdoshlik masalasini bir shoir gʻazallariga bogʻlagan muxammaslar misolida koʻrib chiqilsa, bu masala mohiyati yanada oydinlashadi. Mumtoz sheʼriyatimizning boy xazinasidan maʼlumki, biror shoirning gʻazaliga bogʻlanayotgan muxammas ikki shoirning mahorat bobida oʻzaro musobaqasi, sheʼr bobida bellashayotgan vaziyatini namoyon qilganidek taassurot uygʻotadi. Aslini olganda, muxammasning ikki koʻrinishi mavjud.

Birinchi koʻrinishida taxmis bandlaridagi barcha misralar muxammas yozayotgan muallif qalamiga mansub boʻladi va bunday taxmislar tabʼi xud muxammas hisoblanadi.

Uning ikkinchi turida esa muxammas biror boshqa shoirning gʻazaliga bogʻlanadi. Bunda gʻazalning har bayti oldidan shu mazmun, shu vazn, shu qofiya, radifi boʻlsa, shu radifga muvofiq keluvchi uch misradan qoʻshib boriladi. Muxammasning har ikkala turi ham shoirdan katta mahoratni talab qiladi. Biroq boshqa shoir gʻazaliga bogʻlangan taxmisdan muxammas bogʻlayotgan shoir gʻazal muallifining “chizgan chizigʻidan chiqqa olmaydi”. Taxmis qilayotgan shoir tanlangan

gʻazal muallifi darajasiga chiqishga saʼy qiladi. Bu jarayonda gʻazal muallifi qoʻllagan mazmun va shakl unsurlarini benihoya oʻtkir zehn va oʻta nazokat bilan oʻzi bitgan misralar bilan bogʻlay bilishi talab etiladi. Aks holda, gʻazalning emas, balki taxmisning tanqiddan tuban boʻlishiga olib keladi. Va taxmis bogʻlovchining shoirlik shaʼniga ham jiddiy putur yetadi.

Oʻzbekiston Qahramoni Abdulla Oripov ijodiy merosida koʻpgina soʻz sanʼatkorlari qatori Navoiydan bahramandlik alohida oʻrin tutgan. Abdulla Oripov mahoratining bir qator qirralari koʻzga tashlanadiki, shoir bu muxammas misolida Alisher Navoiyga izdoshligi anchayin chuqur boʻlganligi, oʻz muxammasini navoiyona mazmun bilan boyita olganligini dalillashga erishgan. Toʻgʻri, Alisher Navoiyga izdoshlik, xususan, uning gʻazallariga muxammas bogʻlash deyarli barcha mumtoz shoirlarda uchraydi. Aytish mumkinki, bu muxammaslarning barchasining ham saviyasi yuqori deb boʻlmaydi. Biroq bular Alisher Navoiyga izdoshlikning oʻziga xos maqbul bir koʻrinishi sifatida eʼtibordir. Zero, Navoiyga ergashish natijasida paydo boʻlgan bu sheʼrlar ikki tomonlama ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan ulugʻ shoirning ayrim sheʼrlarining mazmun mohiyatini takroran oʻrganishga koʻmak bersa, boshqa tomondan, Alisher Navoiy gʻazaliyoti va unda koʻtarilgan mavzuning umrboqiy ekanligini yana bir karra tasdiqlaydi. Alisher Navoiyning “Favoyid ul-kibar” devonidagi 388-gʻazalining dastlabki bandi quyidagicha:

Xilʼatin to aylamish jonon qizil, sorigʻ, yashil,
Shuʼlai ohim chiqar har yon qizil, sorigʻ, yashil.¹

Gʻazalning birinchi bayti qachonki mening goʻzalim oʻzini qizil, sorigʻ, yashilga bezasa, nafasidan ham qizil, sorigʻ, yashil rangli uchqunlar chiqadi. Navoiy baytlarida koʻplab sanʼatlar qorishiq keladi. Navoiy aytmogʻchi, uning mahbubasi qizil, sorigʻ, yashil rangli libosda koʻrinsa, bundan ishq oʻrtangan oshiqning ohi qizil, sorigʻ va yashil tusda osmonga boʻralab koʻtariladi. Shoir ohi misoli gulxandan koʻtarilayotgan shuʼladek. Gulxan shuʼlasi turli ranglarda jilolanadi. Bu yerda shoir qalb otashining shunday kuchli ekanligini ifodalamoqdaki, undan koʻtarilgan oh-figʻon bamisoli gulxan ustida tovlanayotgan shuʼlaga mengzaladi. Bu tashbeh sanʼatidir. 2012 yilda shoir Abdulla Oripov yangi shaklga qoʻl urdi: uch misrali banddan tashkil topgan oq sheʼrlarni “Ranglar va ohanglar” turkumiga birlashtirdi. Mana oʻsha uchlikning boshlanishi:

Shuʼlai ohim chiqar har yon qizil, sorigʻ, yashil.
(Alisher Navoiy)

Oq dengizdan oq shamollar essalar,
Qizilidan kelsa alvon shabboda,
Qora dengizdan-chi, tim qora nasim.²

Avvalo, toʻplamning nomidan ham poetika borligini taʼkidlash kerak. Mazkur asar ham shoirning eng goʻzal asarlaridan biri boʻlib, unda inson ruhiy holatlari nozikligi, siriligi tashqi dunyo va odam surati bilan uygʻunlikda gʻoyat noziklikda tasvirlangan. Sheʼrda boshdan-oyoq ranglar jilva qiladi. Shoir tanlagan uch rang: qizil, sarigʻ, yashil-oʻzining barcha tovlanishlari bilan namoyon boʻladi. Tabiatdagi oddiy

¹ Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. “Favoyid ul-kibar” Yigirma tomlik.6-tom.Toshkent-1990.398-bet.

² Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar.7-jild Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.Toshkent-2013.80-bet.

rang-tusni anglatishdan ijtimoiy, hatto siyosiy ohanglarni ifodalashgacha ko'tariladi. Shoir butun borliqni shu uch rangda ko'radi. Va olamni shu ranglar vositasida ko'rsatadi.

Abdulla Oripovning Navoiy ijodiga bo'lgan munosabati uning g'azaliga bog'lagan muxammasida yanada yaqqolroq kuzatiladi. Ma'lumki, biror shoir g'azaliga muxammas bog'lash g'oyatda mas'uliyatli ish bo'lib, g'azalda ifoda etilgan mazmunni chuqur his qilgan holda muxammasda shu ma'noni yanada chuqurlashtirishi, hayotga zamonga moslashtira olishi lozim. Muxammas vazn, qofiya, Navoiy davri leksikasiga oid so'zlar va fonetik unsurlardan tashqari, mazmun-mohiyat, pafos, badiiy tasvir poetikasi nuqtayi nazaridan ham asos-g'azal bilan birlik hosil qila olgan. Muxammas haqidagi tasavvuringiz bir butun bo'lishi uchun she'rni to'liq keltiramiz:

Huzuri ishq sizga-yu, tavqini kinga ilasiz,
 Malomat xanjari birla doim yurakni tilasiz.
 Nechuk g'am ustiga g'amdur: ahli g'animim ila siz,
Jamoateki, junun ma'nini manga qilasiz,
Tosh otibon ne uchun telbalarga qotilasiz.
 G'aribman, vasl uchun dilni gadoyingiz qildim,
 Yigitlik umrini ishqqa fidoyingiz qildim,
 Agarchi ko'rmadim mehre, duoyingiz qildim,
Keching ko'ngul bila jonkim, vidoyingiz qildi,
Firoq agar bu durur, erta kunni kech qilasiz.
 Buyuk dard yetdi Majnung'a, olomon, yig'lang
 Ketur armonda ko'ngul, man notavon yig'lang,
 To'kilsin ashk kabi yulduz, osmon yig'lang,
Firoq kunidir, ey ko'zlar emdi qon yig'lang,
Bilurmi sizki, bu kun ne kishidin ayrilasiz.
 Tanimi bo'yla zax aylag'on qon biri, biri ashk,
 Ne erdi bilmam, ayo jononki, g'alat siri ashk,
 Meni qilurkim, g'ariqi daryo, netay, oxiri ashk,
Ko'zim haqqini bihil qildim, ey javohiri ashk,
Ki bori ham oning-o'q maqdamig'a sochilasiz.
 Bag'irg'a nayzamu dog'i yana zaxm bitmay,
 Ko'ngul dard ustina dard, avvalg'i dard ketmay,
 Yiqilg'um, oxiri bu yo'lda emdi sabr etmay,
Firoq neshlari, vahki, yana rahm etmay,
Nafas-nafas nega majruh ichimga sanchilasiz?
 Necha ishq kufrini qildim, Alloh, netub yashuray,
 Junun hayronlari, dardni, oh, netub yashuray,
 G'alat devonalig'im tutsa goh, netub yashuray,
Ko'ngul fasonalari, sizni voh, netub yashiray,
Bu nav'kim, yuz uza qon yosh ila yozilasiz.
 Kelubdur og'zima jonim, qilurman ishiqim zikr,
 Netaykim, vasl erdi orzu, vale dildordin makr,
 Netsin, Abdulla hayrondir, ayo pir aylang fikr
Navoiy hajrg'a qoldi, qiling visolda shukur,

Jamoateki, sevar yoringiz bila bilasiz.³

Buyuk shoir Alisher Navoiy anʼanalarini davom ettirib, u yaratgan gʻazallariga oʻz zamonasida ham, keyingi asrlarda ham juda koʻplab ijod ahllari taxmis bogʻlab, muxammaslar yaratgan. Zamondoshlari qatori Abdulla Oripov ham, Navoiyning gʻazaliga muxammas bogʻlagan. Quyida Abdulla Oripov tomonidan Navoiyning “Gʻaroyib us-sigʻar” devonidagi 203-gʻazaliga bogʻlagan taxmisi birinchi bandini koʻrib chiqamiz.

Abdulla Oripov:

**Huzuri ishq sizga-yu, tavqini kimga ilasiz,
Malomat xanjari bila doim yurakni tilasiz.
Nechuk gʻam ustiga gʻamdir:ahli gʻanimim ilasiz,**

Alisher Navoiy:

**Jamoateki, junun maʼnini manga qilasiz,
Tosh otibon ne uchun telbalarga qotilasiz.⁴**

Ushbu muxammas Abdulla Oripovning 2001-yilda chop etilgan tanlangan asarlar 2-jildidan oʻrin olgan. 150-sahifada joylashgan. Gʻazal Navoiyning “Gʻaroyib us-sigʻar” devoni tarkibida 203-raqam ostida joylashtirilgan.

Alisher Navoiyning “Gʻaroyib us-sigʻar” devonining bu 203-gʻazali kam qoʻllanadigan mujtassi musammani maxbuni mahzuf (mafoilun mafoilun foilun /v-v-/vv-/v-v-/vv-/) vaznida yozilgan. Bu muxammas aytish mumkinki, nafaqat Abdulla Oripov aruzining, balki hozirgi oʻzbek musammatchiligining ham choʻqqisi ustod adib bilan bahsga bel bogʻlagan zamondosh shoirning ohanglaridagi toza navolardir. Alisher Navoiyning nafaqat ushbu gʻazali, balki umuman, ijodi faol isteʼmolda boʻlgan usullar, tasvir vositalari, muxammasda mumtoz soʻz sanʼatkori boʻlib chiqqan pardalardan aslo tushmagan. Abdulla Oripov ha deganda eʼtiborga tushavermaydigan juda nozik halqachalar bilan oʻz uchliklarini gʻazalga mustahkam qilib bogʻlay olgan. Chunonchi, Navoiy 1-baytda soʻroq soʻz orqali shakllangan soʻroq gap (“Tosh otibon **ne uchun** telbalarga qotilasiz?”) ishlatsa, bizning shoirimiz ham aynan shunday qiladi.(“Huzuri ishq sizga-yu,tavqini **kimga** ilasiz?”) Navoiy birinchi misradayoq junun maʼni va telbalikdan soʻz ochganligi boisidan Abdulla Oripov har ikki band osha 3-bandda Majnunni, 6-bandda yana junun va devonalikni eslatib oʻtadi.

Oʻzaro bogʻlanish, xususan, 5 va 7-bandlarda juda muvaffaqiyat bilan amalga oshirilgan. 5-baytning mazmuni shunday:ichimku oʻzi majruh–jarohatli edi, firoq neshlari yana rahm etmay nafas-nafas sanchiladi. Abdulla Oripov ham yara, jarohatdan soʻz boshlaydi, ammo boshqa bir maʼnodosh-Navoiy leksikasiga begona boʻlmagan “zaxm” ni tanlaydi. Ishqning oshiq vujudida ochgan jarohatlari doirasini kengaytiradi: bagʻir ham zaxmlilik, ammo bu zaxmlar ustiga yana nayza sanchiladi: koʻngul-ku xasta, ammo uning ustiga yana dardlar yogʻiladi. Oqibat shuki, bu dardu balolar oshiqni yiqitadi.(Abdulla Oripov misralari) Ammo ishq yiqilgan oshiqqa yana ham rahmsiz (Navoiy misralari):

Firoq neshlari, vahki, yana rahm etmay

³ Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar.Toʻrt jildlik. 2-jild.Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti. Toshkent-2001.299-bet.

⁴ Alisher Navoiy. M.A.T. Yigirma tomlik.Uchinchi tom. Xazoyin ul-maoniy. “Gʻaroyib us-sigʻar”.Toshkent-1988.150-bet.

Nafas-nafas nega majruh ichimga sonchilasiz.

Shu tariqa Navoiy bayti Abdulla Oripov misralarida ifoda etilgan hollarning tadriji, haddi a'losi singari idrok etiladi. Oxirgi band Navoiyona mubolag'a bilan boshlanadi; oshiqning ishq dardu mashaqqatlaridan joni og'ziga kelgan, ammo yana ishqni zikr qiladi. Visol orzusi o'rniga dildordan makr ko'rgan lirik qahramon hayron, pir Navoiydan najot, maslahat so'raydi. Ammo pirning o'zi ham najotsiz, hajr komida. Sevar yori bila birga bo'lgan jamoatga havas, ularni shukurga da'vat qilish goyo najotsiz qolgan Abdullaning ham Navoiyning ham dil nidosi kabi jaranglaydi. Abdulla Oripov aruzda oz yozdi. Ammo shu yozganlari ham zamonaviy aruzning qonuniyatlari, an'ananing tadrijini o'zida yorqin namoyon eta oladi. Umuman, bu vaznning o'ziga xos leksikasi, sintaksisi, badiiy tasvir poetikasi Abdulla Oripov aruzida tom ma'noda ifoda topgandir. Boz ustiga shoir ko'hna aruz torlarining yangi pardalarini topdi va jaranglata oldi. Modomiki, muxammas bog'lash biror shoirning g'azalidan ilxomlanish yoki mutassir bo'lishning o'zi emas. Ayni shu ma'noda shoir Abdulla Oripovning Alisher Navoiy g'azaliga bog'lagan muxammasi yuksak ijodining bir namunasi sifatida e'tiborga loyiq. Negaki, shoir Abdulla Oripov Navoiydek ulug' bir ijodkor, mutafakkir bilan she'r bahsida bellashmoqni niyat qilibdimi, shuning o'zi tadqiq va tahlilga arziydi.

Navoiy haqida she'r yozmagan adibning o'zi yo'q yoki juda kam. Ayrim adiblar esa bu mavzuda ancha-muncha she'rlar yozishgan. Maqsud Shayxzoda, Erkin Vohidov va boshqalar. Bu qatorni Abdulla Oripov nomi ham to'ldirib turibdi. Abdulla Oripov she'riyatida hazrat Navoiy an'alarini munosib davom ettirish barobarida shoirlar sultoni obrazini betakror poetik talqin etish bobida peshqadamdir. Abdulla Oripovning "Alisher" nomli she'rida Navoiyga bo'lgan hurmat, shoir ijodining boqiyiligi, asrlar osha uning ijodiy merosi ma'naviyat xazinasini bo'lib kelayotgani, xalq e'zozidan iftixor tuyg'ulari g'urur bilan kuylanadi.

Jahonki muqaddas neni ko'ribdi,-

Bariga onasan ey qodir hayot.

Besh yuz yil naridan boqib turibdi,

Nurli bu yuzlarga nuroniy bir zot.

Bobokalonini ulug'lar ekan, Abdulla Oripov ohori to'kilmagan tashbehlarni qo'llaydi. Mavzuga hech bir ijodkorda kuzatilmagan uslub va mezonlar asosida yondashadi. Hazrat Navoiy bebaho asarlari bilan milliy tilimiz, adabiyotimiz mavqeyini, millatning sha'nini yuksaklarga ko'targani ma'lum. Biroq bu fikrni mana bu tarzda o'ziga xos poetik talqin etish oson ish emas.

Shu buyuk o'g'lingni ardoqlab dildan,-

Xalqim, ta'zim etsang arzigay tamom.

Uning nomi bilan birga bitilgan

Dunyo daftariga o'zbek degan nom.

U mansub bo'lgan xalq buyuk o'g'liga yuksak darajada ehtirom ko'rsatib kelmoqda. Abdulla Oripov bu fikrni ham betakror badiiyat bilan, o'quvchining ko'ngliga shuuriga ta'sir ko'rsatadigan darajada ifodalaydi:

Nido tingla bu kun, yurtning tarafdin,

Ey, yiroq Hirotda maskan topgan er!

Ogoh bo'l, Alisher, sen ushbu gapdan:

Har ikki nabirang biri-Alisher.

“Har ikki nabirang biri-Alisher”- bu poetik fikr chinakam, o‘zbekona ibora. Buyuk mutafakkirga bo‘lgan ehtiromni bundan ham sodda va ta‘sirchan ifodalash mahol.

Jahon mehrobida paydo Alisher
Shodmon qasida ayt sen ham, ey quyosh!
Besh yuz yil unga ham nima gap axir,
Mingga qadam qo‘ydi yigirma besh yosh.

Hazrat Navoiy jahoniy miqiyosga ko‘tarilgan ijodkor. Unga quyosh ham qasida aytsa arziydi (shoir ulug‘ mutafakkirning serquyosh zamin farzandi ekaniga ishora qilgan) Besh yuz yil deganlari nima gap, u mingga qarab ham yana yigirma besh qadam qo‘ydi. Boshqacha aytganda, yana ehtimol ming yillar o‘tar, biroq Alisher Navoiy dahosi mudom yetib bo‘lmas yuksaklikda qolaveradi.

Kuzatuvlarimiz shuni ko‘rsatadiki, bir xil vaznda bir xil mavzuda bir xil radifda yaratilgan bo‘lishiga qaramasdan har bir iste‘dodli ijodkor qalamidan chiqqan asar o‘ziga xos yangi ijod mahsuli sifatida dunyoga keladi. Unda har bir ijodkorning tafakkur tarzi, dunyoqarashi falsafiy mushohadalari o‘z ifodasini topadi. An‘anaviylikning saqlanishi bilan birga mavzuga yangicha yondashuv, yangicha tasvir tizimi ko‘zga tashlanadi. Ular bir-biriga o‘xshashi bilan birga, davr ruhini, uning muammolarini yoritish, tasvirlash prinsiplari bilan farqlanib turadi. Shu sababli, har bir ijodkor yaratgan asardagi mazmun, g‘oya, fikr, tasvir tamoyillarida taraqqiyot belgilarini kuzatamiz. Abdulla Oripov mumtoz adabiy meros, xususan Navoiy ijodining yetuk bilimdoni bo‘lgan. U teran tahlillarga asoslangan adabiy-tanqidiy maqolalari, ma‘ruzalarida va badiiy yetuk she‘rlarida Navoiy an‘analariga ehtirom bilan munosabatda bo‘lgan. Shoir she‘riyatida Hazrat Navoiyga she‘rlar bag‘ishlab, uning obrazini yaratdi. Ulug‘ shoir g‘azallariga muxammas bog‘lab, Navoiy an‘analarini ijodiy davom ettirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Ilxom G‘aniyev. Nodira Afoqova. Abdulla Orif falsafasi. Toshkent-2021
2. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami 20 tomlik. 3-tom.- Toshkent: Fan, 1988
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 6-tom.- Toshkent: Fan, 1990.
4. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. 7-jild. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.- Toshkent, 2013.
5. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 2-jild. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.- Toshkent, 2001.
6. Nurboy Jabborov. Maoniy ahlining sohibqironi. Monografiya. Toshkent.: “Adabiyot”, 2021.